

„Nem súlyed az emberiség!”...

**Album amicorum
Szörényi László LX. születésnapjára**

Főszerkesztő: JANKOVICS József
Felelős szerkesztő: CSÁSZTVAY Tünde
Szerkesztők: CSÖRSZ Rumen István
SZABÓ G. Zoltán

Nyitólap: www.iti.mta.hu/szorenyi60.html

MTA Irodalomtudományi Intézet
Budapest, 2007

THIMÁR ATTILA

Katedra az élet telén

Révai Miklós és az egyetem

Akárhányszor csak kilépek az aluljáróból a Ferenciek terére, és elindulok a Centrál kávéház felé, újból és újból megjelenik előttem egy kép. Egy alacsony ember, kabátját szorosan összefogva magán, leszegett fejjel, összeszorított ajkakkal siet, hogy a Királyi Kúria régi épületében – amelyben ekkor a bölcsészettudományi kar működött – megtartsa egyetemi előadását. Nekem úgy tűnik, hogy mindig hideg van ezen a képen, pedig tudjuk jól, hogy akkoriban az egyetem második feléve már a tavaszi-nyári időszakra esett, és augusztusig tartott. Mégis, talán mert ma az utazás sokkal kényelmesebb, s az egyetemi termeket is jobban fűtik, mint hajdan, általában megsajnálom az öreget, amint morgolódva szedi a lábát, hogy pontosan érkezzen, és megkezdhesse óráját.

Révai tudományos pályájának csúcsát jelentette az egyetemi katedra, s annak, hogy ezzel mégsem tudott elégedett lenni, elsősorban önmaga volt az oka. Zsémbes, indulatos viselkedése, sokszor túlzottan gyorsan lánggra kapó szenvedélye és az ehhez járuló mély önsajnálata, amely néha még üldözési mániával is társult, nehezen elviselhető kollégává és csak távolról tisztelt tudóssá tették őt.

Révai Miklós 1791-ben került közelebbi kapcsolatba az egyetemmel, noha ekkor nem a magyar, hanem az esztétika tanszékre pályázott, s ebben szerepe volt annak, hogy nyelvészeti érdeklődése ekkor még kisebb, a rajzolás iránti szeretete viszont nagyobb volt, mint egy évtized múltán.

Az 1790. évi „nemzeti visszahatás,” melynek alakításában Révai is jelentős részt vállalt Bessenyei *Jámbor szándékának* megjelentetésével, nem mindenkit töltött el örömmel, így például Werthes Frigyes sem, aki 1784-ben II. József akaratából került az esztétika tanszékre, mert az uralkodó idegen országból akart professzort hozni bölcsészkarunkra. A nemzeti érzelmek látványos fellángolása nehéz helyzetbe hozta Werthest, aki 1791 elején mellbajára hivatkozva felmentését kérte az állásából. A Helytartótanács meghirdette pályázatra 17-en adták be folyamodványukat.¹ Az esztétika mint kevésbé pontos hatá-

1 A pályázatokról: MARGÓCSY István, *Szerdahely György művészetelmélete*, ItK, 1989, 1–2. sz., 1–33.

rokkal rendelkező tudományos diszciplína sokak számára vonzó volt, így többek között Batsányi János, Rájnis József, Czinke Ferenc – aki Révai után elnyeri majd a magyar tanszék professzori állását 1807-ben –, Katanchich Péter, Rossi Ignác, Tóth Farkas, Schedius Lajos és Révai is készített pályamunkát. A legtöbben verseiket mellékelték esztétikai jártasságuk bemutatására. Az udvar követelte a concursus, a versenyvizsga megtartását, de ezt az intézkedést a Helytartótanács nem helyeselte. Némi huzavona után a vizsgát végül is megtartották december 26-án és 27-én. A korábbi pályázók közül többen elmaradtak, helyettük mások próbálkoztak, s ezért összesen húszan jelentkeztek erre az alkalomra. Igaz, a meghirdetett napokon már csak hatan jelentek meg a versenyvizsgán. Révai azonban nem, mert neki novembertől újból elkezdődött a tanítási év Győrben, és nem tudott volna kellő időt fordítani sem felkészülésére, sem a pesti tartózkodására. Ehhez járult, hogy heves felindulásában úgy érezte, méltatlan vele szemben, hogy vizsgáztatni akarják.

Következő alkalommal 1794–95-ben próbálkozott azzal, hogy egyetemi katedrát szerezzen. Ekkor az éremtan tanszék ürült meg, ugyanis Schönvisner Istvánt kinevezték az egyetem könyvtárának igazgatójává, s ő ugyan bölcsészkar tanári állását megtartotta, de a tanszékről lemondott. A megüresedett tanszékre heten pályáztak, akik közül Schönvisner Magyary László budai gimnáziumi tanárt – aki a főgimnáziumban grammatikát tanított – javasolta utódjának, s ezzel egyetértett az egyetemi magisztrátus is. A Helytartótanács ekkor is concursust írt ki, amelyet 1795. április 6–7-én tartottak meg. Révai már 1794 őszén készült pályázni a tanszékre, s erről beszámolt legjobb barátjának, Paintner Mihálynak is.² Biztos volt abban, hogy korábbi pályázata az esztétikai tanszékre csak azért nem sikerült, mert nem ment el a versenyvizsgára, ezért most szilárdan elhatározta, hogy részt vesz a megmérettetésen. Révai 1795 januárjában könyveket kért Paintnertől, hogy felkészülhessen, ám ezt erősen hátráltatta, hogy közben összeveszett Győrben a gimnázium retorikatanárával, Balogh Sándorral. Ez az ügy káros hatással volt pályázatára is, mert az exjezsuita Balogh jól tudta mozgósítani volt rendtársaival fenntartott kapcsolatrendszerét, s részben ennek köszönhetően, Révai a numizmatika tanszéken ugyanúgy nem járt sikerrel, mint korábban.³ Az egyetemi tanács első helyen Magyaryt terjesztette fel, a másodikon Révait, a harmadikon Katanchich Péter ferences szerzetest, a zágrábi gimnázium tanárát.⁴ A Helytartótanács azonban Katanchichot tette az első helyre eddigi publikációi alapján, s noha a Kancellária és az államtanács is Magyary mellett foglalt állást, az uralkodó végül Katanchichot nevezte ki, a felsőbb döntési fórumokon Révai neve már nem került elő. A Helytartótanács kárpótlásul az elmaradt kinevezésért Révait felterjesztette a győri gimnázium a retorika tanári állására – Balogh helyére –, ám ezt a Kancellária, mivel maga Révai erre az állásra nem pályázott, visszautasította.

2 A levél részletes bemutatása: CSAPLÁR Benedek, *Révai Miklós élete*, I–IV, Bp., Abafi Aigner Lajos, 1881–1889 (A továbbiakban: CSAPLÁR 1881/1889), IV, 155–170.

3 CSAPLÁR 1881/1889, *i. m.*, IV, 166–170 és 177–185.

4 SZENTPÉTERY Imre, *A Bölcsészettudományi Kar története: 1635–1935*, Bp., 1935, 298.

A pályázatok fenti történeteiből láthatjuk, hogy az egyes katedrákat elnyerni szándékozóknek nem volt meg minden esetben a megfelelő szakismeretük – mennyire másként van ez manapság! –, de ettől függetlenül próbálkoztak azzal, hogy a különféle tanszékek tanári állásaiba kerülhessenek. Fontos számba vennünk azt is, hogy az egyetemet, a Helytartótanácsot, a Kancelláriát, az államtanácsot és az uralkodót magában foglaló döntési láncban az egyes kinevezések ügye a pártfogók számától és társadalmi rangjától függően alakult – sokszor igen meglepő fordulatokkal –, s ezért nem volt reménytelen kevés szakértelemmel pályázni az egyes megüresedett állásokra, másrészt tehetséges emberek elbukhattak egy-egy megfelelően elhelyezett rossz vélemény vagy pletyka miatt.

„Három a magyar igazság,” gondolhatnánk Révai próbálkozásainak sorát végigtekintve. 1801. december 2-án váratlanul elhunyt Vályi András, s ezzel megürült az egyetem magyar tanszéke. Utódjának a meglehetősen erőszakos, ám szépirodalmi munkáival jelentős érdemeket szerző Dugonics Andrást várták a kollégák, s ekképpen döntött az egyetemi magisztrátus is. A Helytartótanács viszont több pályázó közül nem őt választotta, mivel Dugonicsnak olyan kikötései voltak, amelyet nem lehetett teljesíteni az akkori szabályok betartásával. A Helytartótanács ezért Révai Miklóst tette az első helyre, akinek az ügyét a Kancelláriánál Somogyi János barátilag és igen nagy erővel támogatta. Előterjesztésében a dicsérő szavak mellett írt arról is, hogy Révainak több kéziratban heverő munkája van, amelyeknek kiadásával tovább lehetne emelni a hazai tudományosság fényét. Az uralkodó 1802. július 3-án kinevezte Révait az egyetem – ekkor karközi – magyar tanszékeire. 53 évesen jutott el abba a pozícióba, amelyre már fiatal kora óta vágyott, s amely lehetővé tette számára, hogy azzal a tudományterülettel foglalkozzon, amely legkedvesebb volt szívének. Élete utolsó öt éve Pesten telt.

Nem tudjuk, mennyire volt szigorú a vizsgákon az idősödő professzor, s hogy tanítványaival szemben is olyan heves és indulatos lett volna, mint környezetének más tagjaival.

5 L. ÉDER Zoltán, *Vályi András, a magyar nyelv tanára* = ÉDER Zoltán, *Túl a Duna-tájon: Fejezetek a magyar művelődéstörténet európai kapcsolatai köréből*, Bp., Mundus, 1999, 86–96.

6 A korábbi kidolgozás OSzK Kt. Q. H. 1305. *Magyar deáki történet 1781–82*. A későbbi, a cenzúrai példánya tankönyvének Q. H. 1309. *Magyar deákság 3 kötet, 1806*. Ebben az első a *Magyar deáki történet*, a második *A Szép Toll*, a harmadik *A Szép Toll különös nemei*. E munka első része képezi Rubinyi kiadásának második részét. *A Szép Tollat* Éder Zoltán adta ki 1973-ban.

7 OSzK Kt. Q. H. 1299. Például: „IV. Az újabb írók közül még a legjelesebbek is éktelen sok gáncsokat ejtenek a hibátlanság ellen: kiváltképpen az igehajtogatásban; azután a szószármaztatásban, végtére a szökötésben is, nevezetesen a biratást jelentésben.”

„Quae sunt ea nomina primo, quae ad rem eandem pertinent, et continenter ponuntur? De his quod dicitur declaratum, seu declarandum? quae declarantia? Quis est ordo in horum collocatione? : Petrus Andrásfi. Thomas Balásfi. Carolus Pálfi ab Erdőd? Joannes Somogyi de Medgyes. „Si possessor genitivo reddatur ad interrogationem, ini qua possessor nominativo, vel dativo exprimitur in affixionis statu, estne haec responsio par interrogationi?: Ki könyve ez? Kinek a könyve ez? Ki háza ez? Kinek a háza ez? Péteré, a mesteré. Tamásé a szomszédé.”

Az biztos, hogy jó jegyeket adott, mindenkinek szinte a legjobbat.⁸ Ez persze adódhatott abból is, hogy a diákokat nem akarta elijeszteni ettől a tárgytól, de akár abból is, hogy olyan határozottan kérte vissza saját nézeteit, hogy azokat a diákok kénytelen-kelletlen megtanulták. A legjobb eredményt mindig Horvát István produkálta, és a legkiválóbb minősítést is ő kapta. Rajta kívül nem volt olyan hallgatója Révainak, aki később, felnőtt fejjel komoly teljesítménnyel vett volna részt a tudományos-irodalmi közéletben.⁹

Az egyetemi katedrán töltött idő alatt adta ki a már korábban megkezdett hatalmas munkáját, latin nyelven írt nyelvтанát: az *Elaboratior Grammaticae Hungaricae*. Ez volt nyelvünknek első, rendszeresen kifejtett és minden területre kiterjedő leírása. A betűk és hangok vizsgálatától kezdve a ragozási paradigmákon át a szintaktikai kérdésekig nyelvünk minden szintjéről szólt benne Révai. A tudós világ latin nyelvén fogalmazta meg könyvét, ez azonban ekkor, a 19. század elején már nem segítette elő a munka népszerűségét. A nagyívű leírás mindmáig meghatározza nyelvszemléletünk etimológiai alapvonásait, s tulajdonképpen az ő nevéhez köthetjük az ikes ragozás máig tartó életképességét. Az *Elaboratior Grammaticae Hungaricae* megjelenésekor, 1805-ben elsősorban az irodalmárok körében váltott ki nagy visszhangot, Verseyhy még ebben az évben vitába szállt Révai leírási rendszerével.

Az egyetem mint intézmény ekkor játszott kiemelkedő szerepet pályáján, ugyanis 1805. december 3-án az egyetemi tanácstól kérte, véleményezzék grammatikáját, s ezzel védjék meg Verseyhy támadásával szemben. Az egyetem ezt a támogató igazolást meg is adta, a vitát azonban nem ez az irat,¹⁰ hanem a Révai álnéven publikált röpiratai döntöttek el.

Egyéb alkalommal nem használta ki az egyetem mint intézmény nyújtotta lehetőségeket. Igaz, szerepet játszhatott ebben, hogy a magyar tanszék nem tartozott egyik karhoz sem, s ezért mintegy különálló sziget állt az egyetem oktatási szerkezetében. Révai szerette volna elérni, hogy a tanszéket csatolják a jogi karhoz, s ne választható, hanem kötelező tárgy legyen a magyar. Ez ügyben hivatalos felterjesztést is készített 1806-ban, de ebből, csakúgy, mint korábban Vályi ugyanilyen próbálkozásából, nem lett semmi. Révait bántotta ez a bizonytalan helyzet, s ami ebből következett, a kis létszámú hallgatóság, de

8 OSzK Kt, F. H. 353. f. 119–126.

9 Hallgatói között találjuk Marczibányi Lajost és Marczibányi Istvánt, de nincs nyoma annak, hogy ők rokonai lennének az alapítványt tevő Marczibányi Istvánnak.

10 Az egyetem tanúsítványát Stipsits Károly rektor írta alá 1806. február 10-én. Révai ezt a véleményt is felhasználta a Verseyhy elleni vitában, és kinyomtatta FÉNYFALVI KARDOS Adorján, *Verseyi Ferentznek megcsalatkozott illetlen mocskolódásai a tiszta magyarságban*, Pest, 1806, 186–188.

a tanszék helyzetén nem tudott változtatni.¹¹ Kollégáival való viszonyát is ez határozta meg. Magánleveleiben panaszkodott arról, hogy tanártársai nem becsülik kellőképpen, s az általa tanított tárgyat nem találják fontosnak. Professzortársai közül csak azokkal tartott fenn közelebbi kapcsolatot, akik kivették részüket az irodalmi életből, így Schedius Lajossal, akire végrendeletének végrehajtását bízta. Egyetemi tanári állásában továbbra is saját maga igyekezett finanszírozni kiadványait, s egyfolytában támogatókat keresett művei megjelentetéséhez. 1806-ban nyomtatta ki *Alázatos segedelem kérését*, melyben egész nyelvészeti, irodalomtörténeti munkásságát, a már megjelent és a még megjelenésre váró köteteket kínálta az olvasóknak. Ezek a próbálkozásai azonban nem hozták meg a kellő sikert, s ezt megfogalmazhatom úgy is, hogy az intézmény nyújtotta pozíció mégsem volt elég ahhoz, hogy olyan népszerűsége tegyen szert, amely valóban piac-képessé tette volna nevét a szélesebb olvasóközönség előtt.

A katedrán eltöltött öt évében folyamatosan dolgozott, és folyamatosan küzdött betegségével. Ha a nagyszámú hátramaradt kéziratok anyagra tekintünk, azt mondhatjuk, az utóbbi győzött, ha az elkészült és nyomtatásban megjelent munkákra, az *Antiquitates*ra és nyelvtanára, akkor a munka meghozta gyümölcsét. Erre emlékezhetünk mindannyian, amikor a Ferenciek templomával szemben elhaladunk a közért, majd az Ibolya presszó mellett, útban a Károlyi palota felé.

11 Amint a féléves és az év végi osztályzatokat tartalmazó nyilvántartásából kiderül, hallgatói egyenletesen fogytak 1802-től 1806-ig. OszK Kt, Fol. Hung. 353. „Révai Miklós 15dikben keszte el magyar praelectiójait a sok plánumok után még csak három hallgatóji voltak, de talán ezeket is úgy megijesztette, hogy többé elejbe sem mennek.” Ferenczy Horvátnak 1806. november 17., *Horvát István és Ferenczy János levelezése*, s. a. rend., jegyz., előszó Soós István, Bp., 1990, 32.